

За прецедентните текстове в лингвокултурологията

Румяна Петрова, Боян Денизов

On the Precedent Texts in Linguistic Culturology. By Roumyana Petrova and Boyan Denizov. This paper gives an outline of the works on precedent phenomena in linguistic culturology and proposes a description and a definition of the term precedent text that focuses on culture in its traditional, axiological sense.

Key words: *precedence, hierarchy, cultural clash, values and axiology, shift in values, ambiguity.*

ВЪВЕДЕНИЕ

От публикуването на първия фундаментален теоретичен труд по лингвокултурологията *Лингвокултурология. Теория и методи* (Лингвокултурология. Теория и методи) на В. В. Воробьев (Москва: РУДН, 1997г.) [1], до днес, 2014г., тази все още сравнително млада наука успя да натрупа достатъчно голям опит, за да осмисли, очертае и прецизира своите цели и обект на изследване и да разработи основната част от терминологичния си апарат. Постигнатото обаче не означава, че лингвокултурологията е спряла да се развива. Напротив. Нейният интердисциплинарен характер продължава да поражда нов интерес към изследователската проблематика и да подсказва нови подходи към нея.

Един такъв проблем е прецедентността на текстовете в дадена култура и в даден език. Както е известно, изследването на прецедентността е свързано с най-различни области на хуманитаристиката – преди всичко с интертекстуалността като дял от семиотиката, но така също и с аксиологията – науката за етичните и естетически ценности, с когнитивната лингвистика и с ред други дисциплини.

Прегледът на литературата по темата показва, че от почти три десетилетия насам прецедентните текстове стоят твърдо в центъра на вниманието на руските лингвокултуролози. [3] Категорично може да се твърди, че наред с темата за езиковата личност и тази за единиците за лингвокултурологично изследване, темата за прецедентността е една от най-добре разработените теми от руските лингвокултуролози, нещо, което не може да бъде казано за българската езиковедска наука.

Задачата, която си поставя настоящата разработка, е отчасти за запълни тази празнина, като представи в най-общи линии състоянието на темата до настоящия момент и предложи едно ново и малко по различно виждане за понятието *прецедентен текст*.

ИЗЛОЖЕНИЕ

С първото обяснение на термина *прецедентен текст* почти винаги се свързва името на Юрий Н. Караулов. [2, 3] В своята монография *Русский язык и языковая личность* (1987г.) руският учен развива своето станало класическо схващане за прецедентните текстове, което от този момент нататък ще се цитира от почти всички лингвокултуролози. Прецедентни според Караулов са текстовете, които: „(1) са значими за една или друга личност в познавателно и емоционално отношение, (2) имат свръхличностен характер, т.е. добре известни са на широкото обкръжение на тази личност, включително и на нейните предшественици и съвременници, и, накрая, това са текстове, (3) обръщането към които се възобновява многократно в дискурса на езиковата личност“. В тази група се включва не само текстове от художествени произведения, но и филмови кадри, реклами, пословици, поговорки, анекдоти и даже имена на известни политически деятели. [5] Разбира се, това изреждане далеч не изчерпва жанровото многообразие на прецедентните текстове. Към тях без съмнение могат да бъдат причислени Свещеното писание, различни поучителни съчинения, легенди и приказки, класически и съвременни художествени творби,

текстове от политическия дискурс, вицове, текстове на популярни песни и стихотворения, крилати фрази, популярни изказвания на известни личности и пр., стига те да са любими и познати на определена достатъчно голяма група хора.

След Ю. Н. Караулов, темата за прецедентните текстове привлича вниманието и на Ю. А. Сорокин, Д. Б. Гудков, В. В. Красних, Н. П. Волская, които поставят това лингвокултурно явление в много по-широкия контекст на прецедентните феномени. [6] На последното понятие Дмитрий Б. Гудков посвещава дисертацията си *Прецедентные феномены в языковом сознании и межкультурной коммуникации* (Прецедентните феномени в езиковото съзнание и межкултурната комуникация) (1999г.) [7] Прецедентните феномени, твърди авторът, обхващат не само прецедентни текстове, но също и прецедентни изказвания, прецедентни ситуации и прецедентни имена, всички от които представляват ядрени елементи на т. нар. когнитивна база на дадено лингвокултурно съобщество (за видовете прецедентни феномени вж. също [8] и [9]). Според Гудков прецедентните феномени се характеризират със следните няколко задължителни признака: инвариантност, еталонност, възпроизводимост, клишираност и аксиологическа маркираност.

В монографията си от 2000г. *Лингвокултурные концепты прецедентных текстов* (Лингвокултурни концепти на прецедентните текстове) друг изтъкнат учен, Геннадий Г. Слишкин, тръгвайки от определението на Д. Б. Гудков, разработва темата за прецедентността в лингвокогнитивен план, като обръща специално внимание на пораждането, трансформациите и запазването на прецедентните текстове в съзнанието на човека: „(1) Възприятието на получения текст остава в съзнанието невербална следа и/или води до преустройство на тезауруса в съзнанието на адресата. При това в процеса на възприемане самият текст се „унищожава“. (2) Възприетият текст (цял или на части) остава в съзнанието на адресата, като се включва в нови порождащи се текстове в трансформиран вид или под формата на цитати, ставайки предмет на рефлексия [...]. Именно тези съхранявани в съзнанието текстове образуват текстовата концептосфера на една или друга езиково-културна група. Подобни текстове в съвременната лингвистика се наричат „прецедентни.“ [10] Слишкин дава едно силно синтезирано и според нас изключително точно определение на прецедентния текст: „всяка последователност на знакови единици, характеризираща се с цялостност и свързаност, обладаваща ценностна значимост за определена културна група“. И по-нататък: „Прецедентният текст може да е с най-различна дължина – от пословицата и афоризма до епоса. Той може да включва освен вербалния компонент и някакво изображение (плакат, комикс, филм).“ Слишкин обяснява признака прецедентност по следния начин: „Честите препратки към този текст в процеса на създаването на нови текстове във вид на реминисценции са показатели на ценностно отношение към него и следователно на неговата прецедентност. Прецедентният текст винаги формира концепт, т.е. социопсихическо образование, което се характеризира с многомерност и ценностна значимост. Всеки текст, формиращ колективен концепт, е прецедентен по определение.“ Друга изключително ценна добавка на Г. Г. Слишкин към разбирането за прецедентността е предложената от него класификация на прецедентните текстове. Тя обхваща микрогрупови, макрогрупови, национални, цивилизационни и общочовешки текстове, като индивидуалните прецедентни текстове се изключват. [11]

Напоследък се наблюдава растящ интерес у рускоезичните автори към по-различни видове прецедентни текстове – невербалните, например от типа визуални [12], както и към тези от хибриден тип, каквато е рекламата. [13]

У нас темата на прецедентните текстове е силно застъпена в почти всички паремиологически изследвания на Румяна Петрова, в които паремиите се разглеждат именно като знакове на националната култура. [14] Стефан Гърдев също се занимава с темата за прецедентността, по-специално с прецедентните имена и

отбелязва следното: „Под “прецедентни имена” се разбират “собствените имена, които са свързани с широко известни текстове” (напр. Бай Ганьо, Кочо), “със ситуации, познати на голяма част или на цялата нация” (напр. Евтимий, Ботев, поп Кръстю). В списъка на прецедентните имена се включват например имена като Пушкин, Толстой, Шолохов, Достоевски, Шостакович, Чайковски, Менделеев, Дарвин, Айнщайн и др.” [15] Друг автор у нас, който работи по тази тема, е Маргарита Симеонова: тя разглежда прецедентността в езика на Васил Левски като лингвокултурен феномен. [16]

Прецедентността има важна роля, даже роли, в обществения живот и е една от най-важните характеристики на дадена култура, пряко кореспондираща и с проблема за идентичността, който – и без това сложен – още повече се усложнява и усилва поради засилващата се глобализация. Нашето време поставя различните културни системи в пряк досег една с друга, което нерядко създава опасност от остри и болезнени конфликти. Те биха могли да бъдат избегнати или най-малкото смекчени при едно по-добро и по-задълбочено взаимно разбиране на различните култури.

Отчитайки историята на понятието, ние напълно приемаме горните определения, но си позволяваме да направим известни добавки. Според нашето виждане – и в тази част то съвпада с вижданията на цитираните автори – прецедентен е този текст, който е постигнал значителна популярност в рамките на даден език и/или култура и е лесно разпознаваем чрез своите езикови и/или културни характеристики дори и от неспециалисти и хора с невисок социален статус. Но той преди всичко трябва да е свързан с характеристиките на времето, когато е създаден, и да отразява неговите особености. Най-сетне, той трябва да има устойчиво присъствие във времето в рамките на дадената лингвокултура. Ако тези три условия са изпълнени, то като цяло, може да се приеме, че даденият текст е прецедентен. Нека да разгледаме тези три елемента на прецедентността по-подробно.

Преди всичко прецедентността на един текст е свързана с изискването за популярност поне в рамките на дадена лингвокултура. Този текст трябва да е много издаван и много четен, да е познат на широката публика, защото само така той би могъл да въздейства в някаква степен върху културата, в рамките на която пребивава. Но веднага трябва да се подчертае, че популярността съвсем не е гаранция за високи художествени и естетически качества, даже напротив. В същото време, от културологична гледна точка принципът на популярността е съществен, защото именно на него се базира доминантната култура. Една творба, дори и да е с впечатляващи художествени характеристики, но позната само на един тесен, изолиран кръг от хора, не може да се сметне за прецедентна за културата, поне докато не добие някаква относителна популярност и разпознаваемост.

Друго важно условие, за да може един текст да е прецедентен, е да е свързан със своето време, да изразява проблемите му, ценностите, идеалите, вярванията, мечтите и т.н. Разбира се, ВСЯКА творба изразява своето време в някаква степен, но редица творби (и даже цели жанрове – например псевдоисторическият роман или научната фантастика) понякога могат да имат твърде бегла и хлабава връзка с времето на тяхното създаване. От такава гледна точка те не биха могли да се сметнат като прецедентни, освен в много редки случаи.

Точно тук е мястото да се каже, че огромен брой творби, които изпълняват първото условие – популярност, не изпълняват второто, което условно ще наречем „културна актуалност”.

Нека да погледнем англоезичната литература на XX век. Чисто статистически авторите с най-голям тираж са : Агата Кристи (85 книги; общо между 2-4 милиарда екземпляра) и Барбара Картланд (723 книги; общо между 500 милиона и 1 милиард екземпляра). [17]

Можем ли да приемем, че текстовете, създадени от тези две авторки, са прецедентни за англоезичната художествена литература на XX век?

Нашето мнение е, че отговорът на този въпрос е категорично „не“, защото дори да отговарят на първото изискване, те определено не отговарят на второто. От техните творби не може по никакъв начин да се извлече информация за това как е изглеждал англоезичният свят през XX век, тъй като тези творби имат за цел да развличат, а не да информират. Според нас те са твърде повърхностни и комерсиални, за да се приемат като прецедентни текстове.

Третото изискване е устойчивостта (във времето) на един прецедентен текст. Ясно е, че текст, чието влияние намалява и изчезва кратко време след своето създаване, едва ли има правото да бъде наричан прецедентен. Очевидно една художествена творба трябва да издържи „оценката на времето“, за да се докаже нейната трайност от аксиологична гледна точка. В този смисъл е добре да измине известен период от време преди обявяването на един текст като прецедентен. Точно с този аспект са свързани и понятията „литературна класика“, „автор-класик“, „класическо произведение“ и др. подобни.

Темата за прецедентността като явление в езикознанието и културологията, разглеждана от аксиологически ракурс, е все още слабо застъпена у нас и на нея не се обръща достатъчно внимание. Може би защото създаването на ценностна йерархия е винаги субективен процес. А доколкото това йерархизиране неизбежно е свързано със силно емоционално натоварени теми, които често имат политически и религиозни аспекти, мнозина изследователи избягват това опасно поле.

Не бива да се забравя, че културите се подчиняват на универсалния принцип на йерархичността. Той важи както при съпоставката между различни култури, така и при съпоставката на различни културни произведения в рамките на дадена култура. Това йерархизиране винаги е свързано с много емоции, спорове, противопоставяния и конфликти, защото културата и свързаната с нея идентичност е един от най-важните аспекти на съществуването на човека. Това често се явява проблемна зона в човешките взаимоотношения. Принципът на йерархизация винаги влиза в конфликт с принципа на равенството – двете ценности са несъвместими. За съжаление, XX век и нашето време са склонни да фаворизират повече равенството, отколкото йерархизацията и този подход има твърде неблагоприятно отражение върху културата и творчеството. За щастие, мнозина вече си дават сметка за този тежък проблем. Например в своята книга „Цивилизация на зрелището“, публикувана през 2012г. Марио Варгас Лъоса – известен съвременен испаноезичен писател и Нобелов лауреат по литература за 2010г. – пише: „Най-неочакваната и най-ужасната последица от посоката на развитие на съвременното изкуство и хилядите свързани с него експерименти е липсата на какъвто и да било обективен критерий, според който да можем да оценим или да отречем дадено произведение, да го вместим в рамките на някаква йерархия – тази възможност започва да се развива още от времето на революцията на кубистите, за да изчезне напълно с нефигуралното изкуство.“ [18]

Големият проблем е, че критериите винаги са субективни и променливи във времето. Това обаче съвсем не означава, че те не съществуват и че трябва да се откажем да ги изследваме. Точно тази тяхна променливост би трябвало да засили интереса към изследването им, който трябва да бъде постоянен и неотслабващ във времето. В противен случай става невъзможно каквото и да е сериозно изучаване на културата като явление въобще.

Прецедентността на един текст може да бъде величина, която да се променя много във времето или пък да бъде относително устойчива. Това важи и за аксиологичната (ценностната) страна на културата като цяло. Историята показва, че понякога за много кратко време една култура може да претърпи дълбоки и радикални трансформации – това са културните и духовни революции. Обикновено една такава културна промяна винаги е свързана и с други промени – политически,

икономически, демографски, религиозни, военни и пр. Преосмислянето на ценностите пренарежда прецедентността понякога много радикално. Това намира и отражение в езика, особено в лексиката, която е неговата най-динамична част. Създават се нови понятия, много съществуващи думи променят семантиката си, някои, които са най-свързани с предишната култура, могат да се табулизират.

Нерядко обаче определени творби на културата са изключително устойчиви. Те преминават от епоха в епоха и всяко ново поколение ги преоткрива като ценност отново и отново. Именно такива произведения могат с най-голямо основание да се възприемат като прецедентни в най-висша степен. Любопитно е, че тези творби могат да придобият прецедентност не само по отношение на времето, но също и по отношение на пространството. Това е техният синхронен аспект. Например литературно произведение, което получава голяма и трайна популярност по целия свят извън културата и езика, в рамките на които е създадено. То влиза в други култури и в други езици и намира своето място в тях. Такива случаи има, и то немалко. Очевидно те са резултат на значим талант, който е в състояние да надхвърли своята собствена лингвокултурна среда и да се превърне в общочовешки културен феномен.

Не винаги обаче това е възможно. Понякога дадено произведение, което може да се сметне като прецедентно за даден език и култура, не бива припознато за такова в друг език и в друга култура. Това се дължи на различията между културите, които понякога са много дълбоки. Самите култури са динамични същности [19] и те могат да се сближават, но и да се раздалечат. Оттам и динамичността на прецедентните текстове на всяка една от тях.

При прецедентните текстове може да се наблюдава изключително разнообразие, тъй като всеки текст прилича на човек, чиято биография е уникална. Може да имаме прецедентни текстове, чиято прецедентност намалява бавно във времето, т. е. те постепенно губят своето значение. При други това може да стане много рязко. Може да се наблюдават текстове, които въобще не са били прецедентни във времето на своето създаване, а и дълго след това, но се утвърждават в даден период и се превръщат в прецедентни. Такъв е случаят с творбите на Кафка, които мнозина смятат за част от литературната класика на XX век, но които по време на тяхното създаване са били напълно неизвестни даже в родния град на писателя – Прага. Възможно е даден текст да изгуби прецедентността си за известен период от време, а след това да я възстанови. Типичен пример – романите на Достоевски, които бяха заклеявани и отхвърляни през комунизма в СССР, особено по времето на Сталин, но които възстановиха мястото си в руската култура през 90-те години и по-късно. Всичко това се дължи на изключителното многообразие на културните феномени, на сложността и динамичността на културата като явление въобще.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

За правилното оценяване на определени културни и езикови феномени, нужно е те да бъдат поставени в определена йерархична структура, която се основава на прецедентност. Тази структура е свързана преди всичко с определени ценности, но тъй като те подлежат на промени във времето и никога не могат да бъдат универсални, в резултат се появява неразбиране и се пораждаат проблеми. Задълбоченият анализ на подобни текстове може да ни даде ценни сведения за разбирането на различните култури и ключ към избягването на конфликти. Оттам и тяхната важност за езиковеди, културолози и неспециалисти.

ЛИТЕРАТУРА:

- [1] Воробьев, В. В. Лингвокультурология. Теория и методы. Москва: РУДН, 1997г.
- [2] Караулов, Ю. Н. Роль прецедентных текстов в структуре функционирования языковой личности. – В: Научные традиции и новые направления в преподавании русского языка и литературы. Доклад на VI конгрессе МАПРЯЛ. М.: Русский язык, 1986г., с. 105-126.
- [3] Караулов, Ю. Н. Русский язык и языковая личность. Москва: Наука, 1987г.
- [3] Караулов, Ю. Н. Русский язык и языковая личность, с. 216.
- [5] Балябина, Д. А. “Прецедентность как объект перевода”. Конференция „Ломоносов 2011г.” – http://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2011/1243/28622_3156.pdf (12.10.2014).
- [6] Феномен прецедентности и прецедентные феномены / Ю.А. Сорокин, Д.Б. Гудков, В.В. Красных, Н.П. Вольская // Язык. Сознание. Коммуникация. М., 1998. Вып. 4. С. 5-34
- [7] Гудков, Д. Б. Прецедентные феномены в языковом сознании и межкультурной коммуникации. Автореферат диссертации ... д-ра филол. наук. Москва: МГУ, 1999г.
- [8] Джанаева, В. В. Лингвокогнитивные основы коммуникации: инокультурные прецедентные феномены. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филол. наук. Владикавказ, 2008.
- [9] Красных, В. В. Система прецедентных феномена в контексте современных исследований. – В: Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей. Ред. В.В. Красных, А. И. Изотов. Москва: Филология, 1997г. Вып. 2., с. 5-12; Джанаева, Виктория В. Лингвокогнитивные основы коммуникации: инокультурные прецедентные феномены. Автореферат диссертации. Владикавказ, 2008г.
- [10] Слышкин, Г. Г. Лингвокультурные концепты прецедентных текстов. Москва: Академия, 2000г., с. 26.
- [11] Слышкин, Г. Г., цит. съч., с. 29-30.
- [12] Мардиева, Л. А. Коллективная культурная память общества (прецедентные визуальные образы и феномены). – В: Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология, 2011, вып. 3(15), с. 202-209.
- [13] Куликова, Е.В. Рекламных текст через призму прецедентных феноменов. – В: Филология. Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского, 2010, № 6, с. 334–340.
- [14] Петрова, Р. За пословиците и културата (студия) – В: *Hue и другите. We and the Others*. Библиотека Европеистика. European Studies Series. Русенски универси-тет, Русе, 2004г., с. 7-79; Лингвокултурологично съоставително изследване на английски и български пословици. Дисертация. София, БАН – Институт за български език, 2006; също и в: Лингвокултурология (Linguistic Culturology) - <http://lingvocult.ru.acad.bg>; Петрова, Р. Културемите в Книга на притчите (The Book of Proverbs) в Авторизираната версия на Библията (AV/KJB). Русе: Лени Ан, 2012г.; Петрова, Р. *Български паремии за присмех и похвала. Лингвокултурно изследване (скала на културемите)* 289 стр. Русе, Издателски център на РУ, 2013г. и др.
- [15] Гърдев, Ст. Езикови структури. Пътища и граници на смисъла. В. Търново: Университетско издателство п”Св. Св. Кирил и Методий”, 2009г., с. 74.
- [16] Симеонова, М. Лингвокултурологични аспекти на прецедентните текстове в Речника на езика на Васил Левски. – В: Български фолклор, 2/2012, с. 99-107.
- [17] Wikipedia.org: List of best-selling fiction authors (20.06.2014)
- [18] Льюса, Марио Варгас. Цивилизация на зрелището. София: ИК „Колибри”, 2013г., с. 50.

[19] Трендафилова, П. „Лингвокултурологично изследване на български и руски пословици и поговорки. Русе: Изд. център на РУ, 2014г., с. 4. Цитираната мисъл е на Колесов.

За контакти:

Доц. д-р Румяна Петрова, Катедра “Европеистика и международни отношения”,
ФБМ, Русенски университет “Ангел Кънчев”, тел.: 082-888 811
e-mail: roumyana.petrova@yahoo.com

Докторант Боян Денизов, Катедра “Европеистика и международни отношения”,
ФБМ, Русенски университет “Ангел Кънчев”, тел.: 082-888 811,
e-mail: denizov@abv.bg

Докладът е рецензиран.